

The logo for SORAPS features the word "SORAPS" in a bold, sans-serif font. The letters "S", "O", "R", and "A" are white, while "P", "S", and "P" are orange. The text is set against a dark blue rectangular background. To the left of this background is a vertical bar with an orange top half and a dark blue bottom half. To the right is a horizontal bar with an orange top half and a dark blue bottom half.

SORAPS

Study of religions
against prejudices
and stereotypes

Bilag – en relationel tilgang til stereotyper

Intellektuelt Output 1

Version No.	Author, institution	Date/Last Update
1	Niels Reeh (University of Southern Denmark)	05.10.17
2	Niels Reeh (University of Southern Denmark)	24.06.19

Introduktion

Stereotyper kan beskrives fra forskellige teoretiske vinkler og fra forskellige discipliner, som blandt andet spænder fra psykologi, kulturstudier, diskursanalyse, sproglig, sociologi samt kognitivistiske tilgange, som senest har bidraget med begrebet "prototyper" (Boyer 2001; Guthrie 1996; Stangor 2000). I det følgende foreslås en sprogligt informeret sociologisk tilgang, som forhåbentlig kan føre til en bedre forståelse af, hvordan og hvorfor stereotyper opbygges, og hvordan de anvendes i det sociale liv, især med henblik på en analyse af sociale dynamikker i sociale grupper. Stereotyper vil i det følgende blive brugt som en grundlæggende menneskelig sproglig (og kognitiv) evne til kategorisering, som anvendes af enkeltpersoner og grupper i det almindelige sociale liv. Med hensyn til grupper brug af stereotyper vil der være et særligt fokus på brugen af stereotyper mht grænsetegning og identitetspolitik i kollektive grupper. I dette inddrages Fredrik Barts klassiske *Ethnic Groups and Boundaries* (Barth 1969) og nyere forskning, der har udvidet Norbert Elias begreb om overlevelseseenheder til andre grupper end staten (Elias 1978, Reeh 2013).

Konklusionen er, at stereotyper og prototyper ikke kan undgås, men at de kan og bør styres via uddannelse som f.eks. religionsundervisning, der har til formål at give elever og fremtidige borgere viden og analytiske færdigheder, der muliggør en refleksiv og selvkritisk tilgang til deres egne proto- og stereotyper.

Om stereotyper og deres brug i det sociale liv

En stereotype er helt grundlæggende en kulturel konstruktion, hvorigennem en gruppe mennesker karakteriseres på en bestemt måde (Bobo 1999). Som sådan er en stereotype en sproglig konstruktion som enhver anden sproglig konstruktion. En brugbar tilgang til stereotyper kan fx findes hos Terence Turner, der er inspireret af lingvisten Roman Jakobson, der anså enhver form for sproglig konstruktion et resultat af udvælgelse og kombination (Jakobson 1990; Turner 1991). Eksempelvis er 'sorte biler' en kombination af de to ord 'sort' og 'biler'. Et andet eksempel på denne sproglige konstruktion er naturligvis kategorien "sorte mennesker". Med tiden kan der endvidere ske en reifikation eller tingsliggørelse, idet en kategori som fx 'sorte mennesker' efterhånden får et nogenlunde bestemt indhold og opfattes som en fast naturlig kategori.

Our languages are constructed in such a way that we can often only express constant movement or constant change in ways which imply that it has the character of an isolated object at rest, and then, almost as an afterthought, adding a verb which expresses the fact that the thing with this character is now changing. For example, standing by a river we see the perpetual flowing of the water. But to grasp it conceptually, and to communicate it to others, we do not think and say, "Look at the perpetual flowing of the water"; we say, "Look how fast the river is flowing." We say, "The wind is blowing," as if the wind were actually a thing at rest which, at a given point in time, begins to move and blow. We speak as if a wind could exist which did not blow. This reduction of processes to static conditions, which we shall call "process-reduction" for short, appears self-explanatory to people who have grown up with such languages. (Elias 1978, pp. 111–12)

Ifølge ovenstående citat fra den tyske sociolog Norbert Elias er et problem med hensyn til sprogkategorier, der anvendes i beskrivelsen af de flydende, dynamiske og meget foranderlige processer i menneskets sociale liv, at de essentialiseres eller reduceres til statiske forhold. Man kan også sige, at menneskets sociale liv ofte for nemheds skyld bliver beskrevet med som om de var objektive og faste ting via "tingsbegreber" (også kendt som 'reification') eller som Lakoff & Johnson ville sige gennem containerbegreber (Lakoff og Johnson 1980). En konsekvens af en sådan tingsliggørelse er, at individer og grupper bliver beskrevet på bestemte måder, der kan være præget af fx ukendskab, fordomme mm, og da sådanne stereotyper uvægerligt er præget af magtforhold. Dermed kan der opstå uheldige sociale relationer som følge af menneskets uundgåelige tendens til en sådan reduktion i statiske begreber særligt, da sådanne konstruktioner ofte bliver permanente konstruktioner. Sprogforskeren og antropologen Terence Turner beskriver denne process med begrebet "entrenchment" eller "forankring" (Turner 1991). Uden at gå ind i detaljerne i Turner's argumentation her, er det tilstrækkeligt at sige, at Turners argument udelukker den sædvanlige forskel mellem denotation og konnotation inden for sproglig og kulturel betydningsdannelse og hævder, at enhver sproglig og kulturel konstruktion over tid kan blive, hvad han kalder, 'forankret i sproget'. For eksempel kan den metaforiske konstruktion "markedsligevægt" for almindelige mennesker medfører konnotationer til en almindelig vægt. Imidlertid kan disse konnotationer forsvinde, hvis folk hører og bruger begrebet markedsligevægt ofte. Dette hævder Turner er tilfældet blandt økonomer for hvem konstruktionen markedsligevægt ikke medfører konnotationer til vægte, men at udbud er lig med efterspørgsel på et givet marked (Turner 1991). Den samme

sproglige konstruktion kan altså indebære en konnotativ betydning for nogle mennesker, mens for andre det indebærer en denotativ betydning. Betydningen af dette eksempel, som måske umiddelbart synes lidt fjernt fra stereotyper, er erkendelsen af, at stereotyper ikke kun har en konnotativ betydning, men at de ved hyppig brug kan blive så forankret i sprog, at de fremstår som fast topoi eller simpelthen som en denotation.

Norbert Elias begreb om overlevelsesenheden som en nøgle til forståelsen af problemerne med hensyn til brugen af stereotyper ved kollektiv grænsedragning

I menneskets sociale liv er der naturligvis et utal af forskellige aktører med forskellige interesser, som kan bidrage til etableringen af fast forankrede stereotyper. I det følgende vil jeg dog begrænse mig til en af de vigtigste sociale mekanismer, nemlig den grænsedragning, der opstår, når en social gruppe på den ene side etablerer sig som en gruppe og samtidig konstruere en distinktion mellem sig selv og hvad jeg vil kalde den signifikante anden. I denne sammenhæng er sociologen Norbert Elias relationelle sociologi vigtig, da hans relationelle og figurative sociologi kan løse mange presserende problemer med hensyn til essentialisme og substantialisme i social analyse (Kaspersen 2008).

I stedet for samfundet tog Norbert Elias udgangspunkt i det han kalder for overlevelsesenheden som sin primære sociale enhed (Elias 2008). Overlevelsesenheden er Elias omformulering af statsbegrebet som relationelt begreb. I det følgende vil Elias overlevelsesenhed blive brugt på andre sociale grupper på alle niveauer, da fx religioner også kan siges at forsøge at overleve i deres miljø parallelt med staten (Reeh 2013). Det vigtige ved Elias' overlevelsesenhed er nemlig, at overlevelsesenheden er et relationelt begreb, idet den anskues i relation til sit miljø og især i relation til de relevante andre stater. Begrebet overlevelsesenhed åbner således langt bedre mulighed for at analysere staten som indlejret i en specifik og dynamisk historisk figuration, både eksternt og internt. Ifølge Elias er en stat således ikke en fast ting (essens), men er tværtimod defineret og bestemt af sine relationer til relevante andre stater. I det følgende vil jeg altså bruge Elias begreb om overlevelsesenheden i en generaliseret form, så det også kan bruges til at studere

religioner såvel som andre sociale grupper i deres forhold til deres miljø, bestående af de relevante andre enheder (Reeh 2013).

Det sociale "vi"

Alle sociale grupper deler et afgørende træk med Elias overlevelsesenhed, nemlig det at sociale grupper etableres gennem opbygningen af, hvad Elias kalder den "udvidede" jeg-og-vi-bevidsthed, som i Elias tænkning er uundværligt mht. at binde stater sammen, hvad enten det er små stammer eller langt større sociale enheder som nationstater, der omfatter mange millioner mennesker (Elias 1978: 137).

Det kollektive 'vi' er altså forankringen af Elias relationelle sociale teori. Her skal det måske bemærkes, at Elias udvidede I-og-vi bevidsthed støttes af ny forskning af forskere som John Searle, Matti Gallotti, Bernard Schmid, Christian von Scheve og Niels Reeh (Gallotti 2011; Schmid 2014; Searle 1995; von Scheve og Ismer 2013). Både Elias og de nævnte forskere understreger vigtigheden af de personlige pronominer jeg, vi, os og dem (Elias 1978, Searle 1995). Sociale grupper kan altså med fordel forstås som indlejrede i et dynamisk forhold til de relevante andre kollektive konstruerede enheder. I det følgende foreslås at bruge Elias begreb overlevelsesenhed om sådanne kollektive konstruktioner og der foreslås med andre ord en udvidet og generaliseret brug af Elias' begreb om overlevelsesenheden, da disse enheder bør ses som relationelle enheder, der indgår i et dynamisk samspil med andre socialt konstruerede grupper (Elias 2008). Disse kollektive grupper kan ses som konstruerede via talehandlinger. Det bør dog nævnes, at selv om kollektive grupper er konstruerede er de en del af den historiske og sociale virkelighed. Sociale gruppers indbyrdes forbindelse bør derfor tages meget mere alvorligt.

Efter denne korte skitse af den relative karakter af kollektive konstruktioner er det afgørende, at et problematisk og potentielt farligt aspekt ved stereotyper er, når de anvendes i sådanne inter- eller intra-gruppe processer. I en sådan social dynamik kan der således opstå en situation, hvor en gruppe konstituere sig selv i forhold til andre grupper vha stereotyper. Derudover kan det ske at en gruppe udgrænser interne medlemmer af gruppen via etableringen af en syndebuk, der evt udstødes eller ligefrem dræbes, jvf fx Holocaust (Girard 1986).

Fordomme

Som allerede nævnt i indledningen er stereotyper og fordomme et resultat af grundlæggende menneskelig sprogproduktion, der opstår ud af konstruktionen af sproglige distinktioner. Stereotyper er således et uundgåeligt aspekt af menneskeliv og er derfor et afgørende aspekt af, hvad man kan kalde "intergroup processes". På baggrund af ovenstående skitse kan vi nu begynder at overveje den mest frugtbare strategi med hensyn til at begrænse negative virkninger af stereotyper. Ud over at være opmærksom på den kendsgerning, at en stereotype er et resultat af grundlæggende menneskelig sprogproduktion og derfor vil være umuligt at udrydde et sprog, vil jeg også være opmærksom på Hans Georg Gadamer's værk *Wahrheit und Methode*, hvor han korrekt hævdede, at fordomme som sådan aldrig kan undgås. Årsagen er, at fordomme er en uundgåelig del af den grundlæggende forståelsesproces eller den hermeneutiske cirkel (Gadamer 1975). I stedet hævdede Gadamer, at det man kunne og skulle gøre, var at kvalificere sine fordomme gennem den hermeneutiske proces. Hans grundlæggende argument var, at enhver forståelse begynder med et spørgsmål, som er en del af en forudgående forståelse (fordomme).

Afsluttende bemærkninger

På baggrund af Gadamer, er konklusionen altså, at vi ikke kan undgå hverken fordomme eller stereotyper. Det man kan gøre, er forsøge at engagere elever og lærere i læringsprocesser, hvorved de får kendskab til deres egen (såvel som andres) fordomme og stereotyper. Det vigtige er således at erkende, at sådanne stereotyper, fordomme såvel som stereotypisk tænkning er naturlige, men at de bør kvalificeres. Underviserens rolle, f.eks. i religionsundervisning er således at dekonstruere eller kvalificere denne konstruktion af stereotyper og fordomme ved hjælp af historisering og sammenligning af religion, religioner, så prototypen bliver et analytisk begreb eller begreb snarere end en 'naturlig' og givet kategori. Dette er formodentlig endnu vigtigere i en globaliseret verden, hvor fordomme og stereotyper hurtigt kan spredes via internet, sociale medier osv.

Litteratur

Barth, Fredrik 1969 *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Bergen: Universitetsforlaget; London: Allen & Unwin.

Bobo, Lawrence D. 1999 Prejudice as Group Position: Microfoundations of a Sociological Approach to Racism and Race Relations. *Journal of Social Issues* 55(3):445-472.

Boyer, Pascal 2001 *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books.

Elias, Norbert 1978 *What is Sociology?* New York: Columbia University Press.

Gadamer, Hans-Georg 1975 *Truth and Method*. London: Sheed & Ward.

Gallotti, Mattia Luca 2011 *Naturally We. A Philosophical Study of Collective Intentionality* [electronic resource]: University of Exeter.

Girard, Rene 1986 *The Scapegoat*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Guthrie, Stewart Elliott 1996 Religion: What is it? *Journal for the Scientific Study of Religion*:412-419.

Jakobson, Roman 1990 *On Language*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press.

Kaspersen, Lars Bo 2013 Survival Units as the Point of Departure for a Relational Sociology. In *Applying Relational Sociology*. F. Depelteau and C. Powell, eds. Pp. 51-83. New York: Palgrave Macmillan.

Kaspersen, Lars Bo and Norman, Gabriel 2008 The Importance of Survival Units for Norbert Elias's Figural Perspective. *Sociological Review* Volume 56(3):370-387.

Lakoff, George, and Johnson, Mark 1980 *Metaphors We Live By*. Chicago; London: University of Chicago Press.

Reeh, Niels 2013 A Relational Approach to the Study of Religious Survival Units. *Method & Theory in the Study of Religion* Volume 25 (Issue 3):264 – 282

Schmid, Hans Bernhard 2014 The Feeling of Being a Group: Corporate Emotions and Collective Consciousness. In *Collective Emotions*. C. von Scheve and M. Salmela, eds. Oxford: Oxford University Press.

Searle, John R. 1995 *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.

Stangor, Charles 2000 *Stereotypes and Prejudice: Essential Readings*. Philadelphia, PA; Hove: Psychology Press.

Turner, Terence 1991 "We are Parrots," "Twins are Birds": Play of Tropes as Operational Structure. In *Beyond Metaphor*. J. Fernandez, ed. Stanford, CA: Stanford University Press.

von Scheve, Christian, and Sven Ismer 2013 Towards a Theory of Collective Emotions. *Emotion Review* 5(4):406-413.